

Zwarteroodstaartpaar brengt acht jongen groot in twee boerenzwaluwnesten

door Jouke Altenburg

Sinds 2009 volgen Theo Boudewijn en ik het wel en wee van boerenzwaluwlegfels op een aantal erven in de omgeving van Culemborg. Bijna elk jaar treffen we op een van de erven wel een merel, huismus of winterkoning aan die een oud zwaluwnest tot eigen nest heeft verbouwd. Het broedseizoen 2020 leverde echter een grote verrassing op.

Leuke soort!

Zoals bekend, broeden boerenzwaluwen bij voorkeur in stallen en schuren met paarden of vee (Turner 2006). Dat zorgt voor een stabiel en net wat warmer microklimaat dan een nestlocatie buitenshuis. Elk graadje omgevingstemperatuur erbij is meegenomen voor een boerenzwaluwwrouwje van ca. 18 gr. Die moet zo'n beetje de helft van haar eigen lichaamsgewicht aan eieren uitbroeden. We starten de boerenzwaluwcontroles doorgaans half april, om ook de vroegste legfels al in de eifase op te sporen. "Kijk, een zwarte roodstaart op de rand van de paardenbak", zei ik op 17 april tegen Ada Wille, bewoonster van een erf aan de rand van de Culemborgse bebouwde kom. "Mooi vogeltje; zeker niet algemeen. Leuk om in het oog te houden, tijdens het werk op het erf of het verzorgen van de paarden."

'Elk voordeel heeft z'n nadeel'

In onze eerste onderzoekjaren voerden we de boerenzwaluwnestcontroles met een spiegeltje of endoscopcamera op een telescopische stok uit. Tegenwoordig controleren we alles met de vingertoppen vanaf een trapje of korte ladder. Dat heeft meerwaarde. Het verschil tussen net gelegde (gladde) of verlaten dan wel oude (ruwe) eieren is te voelen, evenals of het legfel al dan niet wordt bebroed (eieren warm of koud). Wat verder in het broedseizoen is de temperatuur van de jongen een goede aanvullende indicator van hun wel (warm & droog) of wee (koud & klammig). Maar, 'elk voordeel heeft z'n nadeel'; door alleen te voelen zijn me de anders

gekleurde eieren en de nieuw opgebouwde nestrand van grasjes en halmpjes ontgaan. Voor de renovatie van een oud nest gebruiken boerenzwaluwen vooral klei in de rand. Zelfs in het droge voorjaar van 2020 was dat op het erf van Ada op korte afstand voorhanden. "Hm, maar vier eieren in nest 18-03", dacht ik nog bij de controle op 2 mei. Vijf of soms zes eieren is namelijk 'normaal' voor een tamelijk vroeg eerste boerenzwaluwlegfel. Maar het vierlegfel deed nog geen belletje rinkelen.

Op 13 mei appte Ada Wille me dat er telkens een bruin vogeltje in de paardenstal zat. Nu ging de wekker wel af. Bij het eerstvolgende bezoek op 15 mei zaten in nest 18-03 vier jonge vogels met het verenkleed van boerenzwaluwjongen van een dag of zes*. Meteen met een camera in de aanslag postgevat in een hoek van de stal en jawel, binnen tien minuten verscheen een 'tsjependende' en 'trukkende' zwarte roodstaart ten tonele. De vogel had me goed in de gaten, kwam heel dichtbij maar weigerde naar het betreffende nest te gaan. Na het maken van enkele bewijsfoto's ben ik vertrokken. Op 20 mei was een van de oudervogels weer aanwezig (foto 2) en staken de jongen al boven de nestrand uit (foto 3). Volgens Ada hebben de jongen op 21 mei het nest verlaten. Dat doen zwarte-roodstaartjongen dus ruim een halve week rapper dan boerenzwaluwpullen. Volgens Del Hoyo et al. (2005) zijn zwarteroodstaartjongen doorgaans pas enkele dagen na het verlaten van het nest in staat om te vliegen. Een boerenzwaluwpul daarentegen moet direct het luchtruim kunnen kiezen; hun vliegspieren en vleugelveren moeten volledig ontwikkeld zijn. Daar hebben ze dus meer tijd voor nodig.

De zwarte roodstaartfactsheet van Vogelbescherming geeft informatie over de duur van de broedstadia: vier dagen voor het leggen van de eieren (1 ei per dag); een broedduur van 12-14 dagen; nestjongenfase van 15-17 dagen. Terugrekenend is het eerste zwarteroodstaartei dus op 21 april \pm 2 dagen gelegd. Maar die datum is indicatief. Want wie weet heeft het warmere binnenklimaat van de stal het uitbroeden van het zwarteroodstaartlegfel of de groei van de jongen bevordert.

* Of de veerontwikkeling van boerenzwaluw- resp. zwarteroodstaartjongen vergelijkbaar is weet ik niet, want er is geen leeftijdenkaart voor zwarteroodstaartpullen, i.t.t. voor de boerenzwaluw (Van den Brink 2011).

Foto 2: Alerte zwarte roodstaart nabij nest 18-03 in de stal. Culemborg, 20 mei 2020.

Foto 3: Boerenzwaluwnest 18-03 met drie zichtbare zwarteroodstaartjongen, vlak voor het verlaten van het nest. Culemborg, 20 mei 2020.

Foto 4: Zwarte roodstaart met voer in de snavel voor het tweede legsel. Culemborg, 17-7-2020.

Foto 5: Het nest van het tweede legsel zat goed verstopt in een nis aan de buitenzijde van de stal. Culemborg, 17-7-2020

Het verhaal is nog niet af ...

De boerenzwaluwnesten in de stal hield ik vanaf half mei uiteraard visueel beter in de gaten. Tweede legfels zijn immers gebruikelijk voor zwarte roodstaarten (Del Hoyo et al. 2005). Maar in de stal vond ik geen aanwijzingen voor een nieuwe broedpoging. Dat veranderde toen ik op 4 juli bij aankomst een ouder met voer in de snavel op de omheining van de paardenwei zag zitten. De tweede oudervogel voegde zich daarbij. Geen van beide vogels had het kenmerkende zwarte kleed van een ouderejaars mannetje; blijkbaar betrof het een stel met een 2e kalenderjaar man. Die hebben, net als de vrouwtjes, een bruin verenkleed (Sovon.nl-soortinformatie). Na het maken van enkele bewijsplaatjes heb ik maar even de veelvoudige variant van 'social distancing' toegepast.

Binnen de kortste keren vlogen beide roodstaarten om de beurt naar een bestaand zwaluwnest aan de buitenzijde van de stal, onder de ruime dakoverstek. Goed verstopt in een nis tussen een stalen H-balk en een houten steunbalk (foto 5). Opvallend genoeg was de nestrand niet met grasjes bekleed zoals bij het eerste nest (vgl. foto 3 en foto 5). Na de voerbeurten van beide ouders snel het trapje bij het nest gezet ... er waren vier kleine jongen met veertjes in het nest te voelen. Op 8 juli appte Ada dat er drie jongen met zich net ontvouwende vleugelveren op het bankje onder het nest lagen. De oorzaak van het afspringen was niet duidelijk, maar de jongen zijn succesvol in het nest teruggezet. Bij de controleronde van 11 juli is de leeftijd van een van de jongen bepaald. De handpennen waren voor de helft ontvouwd; vergelijkbaar met een boerenzwaluwjong van 12 dagen. Op 15 juli hebben de vier jongen volgens Ada succesvol het nest verlaten.

De start van dit tweede legsel kan, met bovengenoemde slagenom-de-arm, op grond van de broedstadia op ca. 12 juni \pm 2 dagen worden geschat.

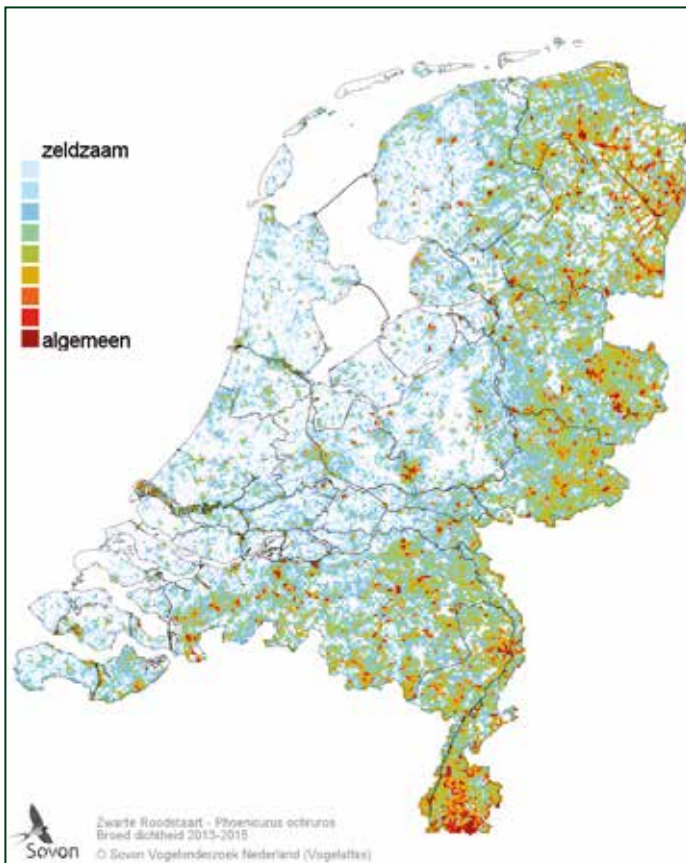
Discussie

Aantal gevolgde nesten

Het jaarlijkse aantal Nestkaarten, waarop de broedpogingen van zwarte roodstaarten worden vastgelegd, schommelt doorgaans – voor heel Nederland – tussen nul en zes (www.sovon.nl/nestkaart). Dat oogt wel heel weinig voor deze rotsbroeder-van-origine, die zich in hoge mate heeft aangepast aan sterk verstedelijkte gebieden en een leven in de directe nabijheid van mensen. Maar ja, het is geen soort die jaar-in-jaar-uit dezelfde nestkast of nestlocatie gebruikt. Dan neemt de kans op registratie van een broedgeval snel af. Bovendien broedt de soort veelal op plekken die door vogelonderzoekers amper structureel worden bezocht, zoals nieuwbouwalocaties en bedrijventerreinen. Maar, blijkbaar heeft het zin om in paardenstallen extra op te letten. Boerenzwaluwringer De Jong (2020) meldt namelijk in zijn jaarlijkse 'Boerenzwaluwjournaal' eveneens twee succesvolle broedgevallen op erven met paarden nabij Heerenveen (Friesland).

Nest en nestplaatskeuze

Als nestgelegenheid benutten zwarte roodstaarten holtes in muren en daken en constructies in gebouwen, doorgaans op een hoogte van 1-4 m, maar oplopend tot 45 m (Cramp 1988). De in deze bron beschreven afmetingen van een zelfgebouwd roodstaartennest zijn net wat groter dan het eerste hergebruikte boerenzwaluwnest uit dit artikel: hoogte 7 cm. en een diameter van 12-15 cm. Het tweede nest (20-10) voldoet echter nog beter aan de roodstaart-specificaties uit de literatuur. Dan is er nog het verschil in investering in het opknappen van het eerste nest en het nalaten daarvan voor het tweede legsel. Daarover heb ik geen informatie kunnen vinden, maar Jip Louwe Kooijmans meldt desgevraagd het volgende. "Het kan zijn

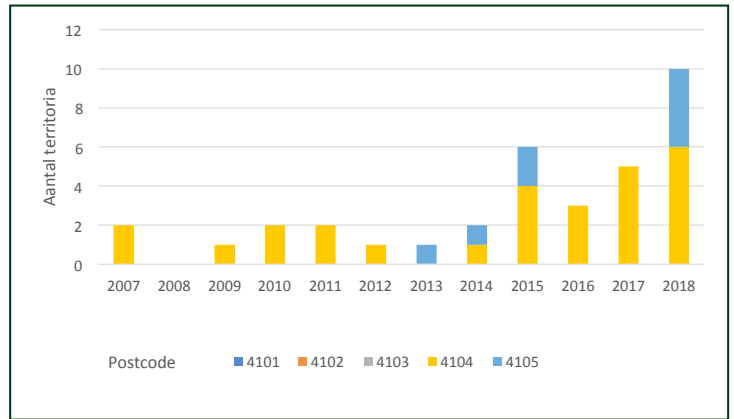

Figuur 1: Relatieve dichtheidskaart van de zwarte roodstaart, Vogelatlas – Sovon Vogelonderzoek Nederland (2018)

dat aan de bouw van het eerste nest meer aandacht wordt besteed om aan het begin van het broedseizoen de paarbond te versterken. Dergelijk gedrag komt meer voor bij solitaire, territoriale zangvogels. Zeker wanneer voor het nest gebruik wordt gemaakt van een holte of bestaande constructie. Tweede nesten van b.v. een koolmees zijn ook veel kleiner dan het eerste. Verder hebben broedvogels bij een tweede legsel doorgaans iets meer haast, om de blijkbaar gunstige omstandigheden te benutten voor nóg een succesvol legsel."

Voorkomen in Nederland en Culemborg

De relatieve dichtheidskaart laat zien dat in Nederland de meeste zwarte roodstaarten ten oosten van de lijn Bergen op Zoom-Nijmegen-Heerenveen voorkomen (Louwe Kooijmans, 2018). Bijlsma et al. (2001) veronderstellen dat dit komt vanwege de drogere bodem, kleinschaliger landbouw en meer versnipperde bebouwing. Culemborg ligt duidelijk ten westen van de genoemde lijn. Toch is de zwarte roodstaart er niet zeldzaam, maar komt er wel pleksgewijs voor. Tijdens de punttellingen voor het Meetnet Urbane Soorten ofwel MUS (figuur 2) door NVWC'ers werd de soort namelijk uitsluitend waargenomen op het bedrijventerrein Pavijen (postcodegebied 4104) en in de nieuwbouwlocatie Parijsch (postcodegebied 4105). In dit licht zijn de twee in dit artikel beschreven broedgevallen in postcodegebied 4101 een leuke aanvulling. Uit figuur 2 is eveneens op te maken dat de Culemborgse aantallen tussen 2015 en 2018 beduidend hoger waren dan in de voorafgaande jaren. Maar daar ligt mogelijk een methodisch addertje onder het gras: bij lokaal schaars voorkomende soorten, zoals de zwarte roodstaart, speelt toeval een grote rol bij punttellingen, waar MUS op is gebaseerd. De toename in postcodegebied 4105 (de wijk Parijsch) zal vrijwel zeker tijdelijk zijn. Over een aantal jaren is deze nieuwbouwwijk 'volgebouwd' en zal het opgaande groen in tuinen en openbare ruimtes zich hebben ontwikkeld. Daardoor wordt deze wijk met de jaren minder aantrekkelijk voor zwarte roodstaarten.

Figuur 2: Aantal territoria zwarte roodstaart per postcodegebied in de periode 2007-2018 tijdens punttellingen van het Meetnet Urbane Soorten in Culemborg.

Leefgebied

Tot slot zoomen we in op de eisen die zwarte roodstaarten aan hun leefgebied stellen en vergelijken die met de broedlocatie. Volgens Cramp (1988) moet in de nabije omgeving van de broedlocatie voldoende ruderaal, kruidenrijk terrein zijn, met open plekken, waar de zwarte roodstaart op insecten kan jagen en ruimte heeft voor zijn uitgebreide baltsvlucht. Ruim van groen voorziene stadswijken en parken worden daarom door zwarte roodstaarten gemeden. De zangposten van de mannetjes zijn vaak op grote hoogte te vinden, zoals op grinddaken van panden op bedrijventerreinen of op kerktorens.

Het erf van de familie Wille biedt met de buitenrijbak met hoge verlichtingspalen (zangposten), het kavelpad en de kort begraaide paardenwei volop open ruimte. Het erf en de directe omgeving worden 'insectvriendelijk' beheerd en de paarden niet standaard ontwormd.

Resumerend zijn acht jongen een mooi broedresultaat van deze 2e kalenderjaar (kj) zwarte roodstaart man en zijn vrouw van onbekende leeftijd. Het broedsucces van 2 kj mannetjes is doorgaans half zo hoog als van ouderejaarsvogels (Del Hoyo et al. 2005).

Dankwoord

Veel dank aan de familie Wille, voor hun gastvrijheid en aanvullende waarnemingen. Berry Lucas zorgde voor de basisinformatie voor figuur 2. Jip Louwe Kooijmans (Vogelbescherming Nederland) en Theo Boudewijn waren zo vriendelijk commentaar te geven op de concepttekst. Het Betuwse boerenzwaluwonderzoek is alleen mogelijk dankzij de ruimhartige medewerking van de erfbewoners en het personeel van de Culemborgse kinderboerderij. Wim, Mark, Alexander en Femke springen op piekmomenten bij, waarvoor dank.

Bronvermelding

Bijlsma R.G., F. Hustings & C.J. Camphuysen 2001. *Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2)*. GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.

Van den Brink B. 2011. *Leeftijdenkaart boerenzwaluw*. Uitgave Stichting Hirundo.

Cramp S. (ed.) 1988. *Handbook of the birds of Europe, the Middle East and North Africa. Volume 5*. Oxford University Press, New York.

Del Hoyo J., A. Elliot & D.A. Christie (eds.) 2005. *Handbook of the birds of the world. Vol 10. Cuckoo-shrikes to Thrushes*. Lynx Edicions, Barcelona.

Jong, de J. 2020. *Boerenzwaluwjournal 10*. Joure.

Louwe Kooijmans J. 2018. Zwarte roodstaart *Phoenicurus ochruros* Pp. 512-513 in *Sovon Vogelonderzoek Nederland 2018, Vogelatlas van Nederland*. Kosmos uitgever, Utrecht/Antwerpen.

Sovon.nl/nestkaart
Sovon.nl/nl/soort/11210

Turner A. 2006. *The Barn Swallow*. T & A.D. Poyser, Londen.

Vogelbescherming Nederland 2020. *Factsheet stadsnatuur – Zwarte roodstaart*.